

منابع فقه شیعه

ترجمہ

جامع احادیث الشیعة

حضرت آیۃ اللہ العظمیٰ سید حسین بروجردی رحمۃ اللہ علیہ

جلد ۲۸

شکار و ذبح، خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها

مترجمان

احمد اسماعیل تبار، سید احمد رضا حسینی و محمد حسین مہوری

سرشناسه: بروجردی، حسین، ۱۲۵۳ - ۱۳۴۰.
 عنوان قرارداد: جامع احادیث الشیعه، فارسی، برگزیده
 عنوان و نام پدیدآور: منابع فقه شیعه: ترجمه جامع احادیث الشیعه حضرت آیت الله العظمی سید حسین
 بروجردی رحمه الله جلد ۲۸ شکار، ذیح، خوردنی ها و نوشیدنی ها / مترجمان: احمد اسماعیل تبار، سید
 احمد رضا حسینی و محمد حسین مهوری.
 مشخصات نشر: تهران: فرهنگ سبز، ۱۳۹۱.
 مشخصات ظاهری: ۱۵۸۸ ص.
 شابک: ۳ - ۰۶ - ۶۳۵۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸ - ۱۵۰۰۰۰ ریال؛ ۴ - ۴۵ - ۹۹۰۶ - ۹۶۴ - ۹۷۸: دوره
 وضعیت فهرست نویسی: فیا
 موضوع: احادیث شیعه - قرن ۱۴.
 موضوع: احادیث احکام - قرن ۱۴.
 موضوع: ذیح (فقه)
 موضوع: سفره - آداب و رسوم - احادیث
 موضوع: شکار (فقه)
 موضوع: آشامیدن ها - جنبه های مذهبی - اسلام
 شناسه افزوده: اسماعیل تبار، احمد، ۱۳۴۳ - مترجم
 شناسه افزوده: حسینی، احمد رضا، ۱۳۴۲ - مترجم
 شناسه افزوده: مهوری، محمد حسین، ۱۳۴۰ - مترجم
 رده بندی کنگره: ۱۳۹۱ ۱۱۸۵۳ ۲۰۴ ج ۹/۱۳۶ BBP
 رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۲۸۲۸۶۲۹

فرهنگ سبز

نام کتاب: منابع فقه شیعه
 نام نویسنده: حضرت آیت الله العظمی سید حسین بروجردی
 مترجمان: احمد اسماعیل تبار، سید احمد رضا حسینی و محمد حسین مهوری
 صفحه آرا: علی قربانی
 طراح جلد: امیر مسعود رئوفی
 نوبت چاپ: اول، ۱۳۹۱
 شمارگان: ۱۵۰۰ جلد
 ناشر: انتشارات فرهنگ سبز
 چاپ و صحافی: هنر سرزمین سبز
 شابک دوره: ۴ - ۴۵ - ۹۹۰۶ - ۹۶۴ - ۹۷۸
 شابک: ۳ - ۰۶ - ۶۳۵۱ - ۶۰۰ - ۹۷۸
 قیمت: ۱۵۰۰۰ ریال

حق چاپ محفوظ و در اختیار انتشارات فرهنگ سبز می باشد.

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهید بهشتی، خیابان پاکستان، کوچه چهارم، پلاک ۱۰، طبقه دوم ۸۸۵۱۳۱۸۹
 مرکز پخش: تهران، خیابان انقلاب، خیابان اردیبهشت، کوچه نوروز، پلاک ۲۷، طبقه سوم، پخش ایده پرداز ۶۶۴۸۷۱۲۴
 نشانی اینترنتی: WWW.farhangesabz.ir

سخن ناشر

نشر فرهنگ جهت باورسازی مردم در جوامع انسانی ضرورت انکارناپذیری دارد. سیال بودن فهم انسان همواره در جریان تاریخ، همراه با تکمیل معارف قدیمی و فراگرفتن مفاهیم جدید جاری است و هرگز معارف انسانی و دستاوردهای نوین آن در حوزه علوم ریاضی، تجربی و علوم انسانی متوقف نیست. مهم‌ترین بخش معارف انسان‌ها به مفاهیم بایدها و نبایدها برمی‌گردد، مفاهیمی که اعتباری هستند و به اعتبار کننده این مفاهیم بستگی دارند. مسلمانان بایدها و نبایدها را به کلام خدای بزرگ و سخنان پیامبر ﷺ و جانشینان او مربوط می‌دانند و شیعیان جانشینان پیامبر ﷺ را خاندان معصوم ﷺ آن فرستاده الهی می‌دانند.

انتشارات فرهنگ سبز سعی دارد با ترجمه کلام امامان شیعه که جانشینان معصوم آن رسول الهی هستند، قدمی در جهت نشر فرهنگ اسلام بر پایه اندیشه‌های اهل بیت ﷺ بردارد. تبلیغ و ترویج فرهنگ اسلام از طریق نشر آموزه‌های پیامبر اسلام ﷺ و جانشینان معصومش به منظور تأمین مواد اندیشه و تحلیل فکری مردم از وظایف انتشارات است. امید آن که نشر فرهنگ سبز در انجام این وظیفه موفق و مقبول باشد.

انتشارات فرهنگ سبز

اعداد و نشانه‌های اختصاری

کا		الكافی
فقیه		من لایحضره الفقیه
یب		التهدیب
صا		الاستبصار
نل		وسائل الشیعه
ک		مستدرک الوسائل
الدعائم		دعائم الاسلام
المعانی		معانی الاخبار
البصائر		بصائر الدرجات
م		مترجم
خ		نسخه (کتاب) خطی
ظ		ظاهراً
مجمع		مجمع البیان
آت		مرآت العقول
خل		نسخه بدل
ط		طبع
ج		جلد
ن		نگاه کنید علامتی است که بعد از حدیثی که نیاز به توضیح دارد گذاشته می‌شود.
معلق الی هنا		حذف آن قسمت از سند لاحق که با حدیث سابق مشترک است.
بهذا الاسناد		عدم تکرار سند روایت لاحق در صورتی که با روایت سابق بطور کلی یا در صدر سند مشترک باشد
صحّ		صحیح است
۴۱۱۶۳		شماره تعداد احادیث روایت شده از جلد اول
(۱)		شماره مربوط به روایت هر باب
۱		شماره مربوط به تعداد روایات در این جلد

مقدمه

تغذیه از مهمترین عوامل سلامت جسم و جان انسان است و همواره خوردنی‌های مغذی و نوشیدنی‌های مفید آرزوی انسان بوده است. دین اسلام با مفاهیم طیب و طهارت، خبیث و نجاست، نظافت و کثافت، حلیت و حرمت خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها را توصیف به اوصاف و محکوم به احکام تکلیفی و وضعی کرده است و مسلمانان را موظف به شناخت احکام وضعی و رعایت احکام تکلیفی کرده است.

تمیزی نشانه ایمان

ابتدایی‌ترین توصیه اسلام به تمیز بودن مسلمانان در تمام امور به ویژه در امر مهم تغذیه است که آداب و اخلاق قبل و بعد از غذا خوردن و نوشیدن را رعایت کنند. تمیز بودن و رعایت آداب غذاخوری از نشانه‌های ایمان است. مومنین کسانی هستند که علاوه بر آراستگی ظاهری در تغذیه‌شان نظافت و تمیزی را رعایت می‌کنند. خوردن و نوشیدن طیبات و اجتناب از خوردن و نوشیدن خبائث دستورالعمل غذایی اسلام است.

طهارت و نجاسات

علاوه بر تمیز بودن طبیعی خوردنی و نوشیدنی ضروری است که پاکی و طهارت شرعی نیز رعایت شود بنابراین مسلمان برای خوردن و نوشیدن تنها به تمیزی و بهداشتی بودن غذا بسنده نمی‌کند بلکه علاوه بر آن باید غذای مسلمانان، طهارت شرعی نیز داشته باشد.

طهارت حکم وضعی است که خداوند بر اشیاء وضع و اعتبار کرده است و موارد نجاست را تعیین کرده است و اصل شرعی را بر طهارت تمام اشیاء قرار داده است. خوردن و نوشیدن نجاسات مانند گوشت خوک، سگ و خمر حرام است. حیوانات نجس العین مانند خوک و سگ ذبح پذیر نیستند تا در اثر ذبح شرعی طهارت پیدا کنند و گوشت و پوست آنها پاک شود.

حلیت و حرمت

حلال بودن و حرام بودن دو مفهوم اعتباری از احکام تکلیفی در خوردن و نوشیدن است. خوردن و نوشیدن شماری از خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها حرام است که شناخت مصداق‌ها و معیارهای حرام برای بازداشتن از خوردن و نوشیدن حرام‌های الهی ضروری است. چنانچه انسان اعتقاد به حرام بودن خوردنی یا نوشیدنی نداشته باشد خوردن هیچ جانور یا گیاه و نوشیدن هیچ مایعی ممنوع نخواهد بود و بر همین اساس اکنون ملاحظه می‌کنید ملت‌هایی در دنیا وجود دارند که همه حیوانات حتی سگ‌ها و سوسک‌ها را می‌خورند. احکام حلال و حرام در خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها فرهنگ غذایی ممتازی می‌سازد که صنایع غذایی و کسب و تجارت مواد غذایی حلال را ترویج خواهد داد.

شکار حلال

وقتی آزادی و ممنوعیت در فرهنگ تغذیه مسلمانان براساس حلال و حرام الهی شکل گرفت شکار کردن حیواناتی که در خشکی یا دریاها و اقیانوس‌ها زندگی می‌کنند به منظور استفاده از آنها در تغذیه مطابق با فرهنگ غذایی اسلام است مطرح می‌شود.

شکار حلال دو حکم وضعی مالک شدن شکارچی بر شکار و حکم ذبح شرعی شکار را در بعضی از شرایط و موارد در پی دارد که در نتیجه موضوع حکم تکلیفی حلال بودن خوردن شکار برای شکارچی فراهم می‌شود. دانستن احکام وضعی مالک شدن و ذبح شرعی شکار و حکم تکلیفی حلیت خوردن آن از منابع فقه شیعه مستند به کتاب و سنت

تأمین می‌شود تا شخص مسلمان قانونمندی شکار کردن حیوانات خشکی و آبی را براساس قوانین اسلام تنظیم نماید.

ذبح مشروع

در حیوانات اهلی یا شکار شده جهت حکم شرعی حلیت خوردن می‌بایست شرط ذبح شرعی رعایت شود در غیر این صورت گرچه حیوان حلال گوشت باشد با مردن بدون شرایط ذبح شرعی، خوردن آن جایز نیست بنابراین در غذاهای گوشتی لازم است که گوشت از حیوانی تأمین شده باشد که طبق شرایط شرعی، ذبح مشروع شده باشد شرایطی مانند رو به قبله بودن، بردن نام خدا و بریدن رگ‌های سیاهرگ و سرخرگ اصلی و مجرای مری، نای و یا نحر کردن شتر و سایر شرایط که از کلام خدا و سنت رسول خدا ﷺ استنباط می‌شود.

این روزها با پیشرفت تکنولوژی و سرپریدن حیوان با دستگاه‌های اتوماتیک مبحث جدیدی از ذبح شرعی درباره پرندگان و حیوانات مطرح می‌شود که تنها با استناد به منابع و اصول فقهی و قواعد اصولی روش مشروع ذبح شرعی با توجه به نصب دستگاه در جهت قبله و سایر شرایط مشخص می‌شود.

شناخت انواع ذبح‌ها از گرفتن تا سر بریدن و نحر کردن با توجه به وسایل و ابزارهای پیشرفته ضرورت تحول در استنباط فقهی از منابع فقه را انکارناپذیر می‌سازد.

معیارهای شناخت حلال گوشت‌ها

حلال گوشت یا حرام گوشت بودن موجودات زنده از حیواناتی که در خشکی و آب زندگی می‌کنند با چه معیارهای شرعی شناخته می‌شود؟ معیارهای حلال گوشت بودن آبیان، پرندگان و سایر حیوانات در فقه اسلام چیست؟ آسان بودن سفر به کشورهای دور و نزدیک و مواجه شدن با موجودات گوناگون و رژیم‌های غذایی مختلف، شناخت معیارهای حلال یا حرام بودن گوشت حیوان را ضروری می‌سازد تا پرندگان، حیوانات و

آزبان ناشناخته عصر نبوت و امامت هم اکنون با آن معیارهای شرعی سنجیده شوند تا خوردن آنها بعد از ذبح شرعی مشروع باشد. معیارهای شناخت حلال گوشت بودن حیوانات براساس ساختمان وجودی و حرکتی آنان است که در منابع فقه شیعه طبق سنت رسول خدا ﷺ بیان شده است.

فایده‌ها و خواص خوراکی‌ها

بخشی از گزاره‌های پیامبر ﷺ و اوصیاء ایشان درباره خواص و فواید خوراکی‌ها به ویژه میوه‌های فصول است. علوم اهل بیت ﷺ نه تنها درباره گزاره بایدها و نبایدها جهت انجام فعل‌ها یا منع فعل‌ها بیان شده است بلکه بسیاری از گزاره‌های استی نیز درباره علوم طبیعی و علوم متافیزیکی بیان شده است که بخشی از گزاره‌های علوم طبیعی درباره خواص خوراکی‌ها به ویژه میوه‌هاست. مجموعه این گزاره‌های علمی درباره غذاها و میوه‌ها در این مجلد جمع‌آوری شده است.

نوشیدنی‌های حرام و نجس

هر نوشیدنی از جهات گوناگون مثل اینکه از خبائث یا از زیان‌زنده‌ها باشد نوشیدن آن حرام است اما نوشیدنی‌های دیگر مانند مست‌کننده‌ها که عقل و هوش را زائل می‌کند علاوه بر حرمت نوشیدن واجد حکم وضعی نجاست هستند.

مهم‌ترین نوشیدنی حرام، مشروبات الکلی است که روایات بسیار زیادی درباره منع از شرب آنها وارد شده است. خمر و فقاق که همان عرق و آبجو مصطلح عرفی است نوشیدن آنها در فقه اسلام حرام است. ترویج شرب خمر در جوامع اسلامی همواره از توطئه‌های دشمنان اسلام در طول تاریخ بوده است از سوی دیگر سخت‌گیری خداوند و پیامبر ﷺ و امامان ﷺ درباره شرب خمر دلالت بر این معنی دارد که تا چه اندازه نوشیدن مشروبات الکلی منفور خداوند است و خداوند خالق منان هرگز شراب‌نوشان را دوست ندارد.

آداب و مستحبات خوردنی‌ها و نوشیدنی‌ها

خوردن و نوشیدن مسلمانان، مبادی به آداب اخلاق اسلامی است که بهتر است شخص مسلمان قبل از غذا، هنگام غذا و بعد از غذا آنها را رعایت کند؛ احترام به سفره، فضیلت مهمانی دادن و تنها غذا خوردن و مواردی از این قبیل مشمول حکم تکلیفی استحباب یا کراهت می‌شود.

مستحبات تغذیه، گزاره‌های انشایی از معصومین علیهم‌السلام هستند که عمل به آنها راجح است و مکروهات گزاره‌های انشایی از معصومین علیهم‌السلام هستند که عمل به متعلق حکم کراهت مرجوح است. ترجیح دادن انجام بعضی از اقدامات به هنگام تغذیه و ترک بعضی دیگر مجموعه مستحبات و مکروهات تغذیه را مطابق روایات معصومین علیهم‌السلام تشکیل می‌دهد.

منابع شکار، ذبح، خوردنی و نوشیدنی حلال

منابع فقه شیعه درباره شکار، ذبح، خوردنی و نوشیدنی حلال از کتاب خدا و سنت رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم از قرن اول طلوع خورشید اسلام طی سال‌های متوالی حسب تدوین‌ها و تبویب‌های متفاوت به شرح موارد ذیل است:

قرن اول ۱- قرآن کریم

قرن دوم

- ۱- الرسالة الذهبية. للرضا علیه‌السلام معروف به طب امام رضا علیه‌السلام (؟-؟)
- ۲- صحیفه الامام رضا علیه‌السلام. منسوب به امام رضا علیه‌السلام (؟-؟)
- ۳- الفقه، معروف به فقه الرضا علیه‌السلام. منسوب به امام رضا علیه‌السلام (؟-؟)

قرن سوم

- ۴- عیون الاخبار. ابن قتیبه دینوری (۲۱۳-۲۷۶ ق)

٥- المحاسن. احمد بن محمد بن خالد برقی. (؟- ٢٧٤ یا ٢٨٠ ق)

٦- الغارات. ابراهیم بن محمد ثقفی کوفی. (؟- ٢٨٣ ق)

٧- بصائر الدرجات. محمد بن حسن بن فروخ صفار. (؟- ٢٩٠ ق)

٨- کتاب الزهد. حسین بن سعید اهوازی (؟- ؟)

٩- المؤمن. حسین بن سعید اهوازی (؟- ؟)

قرن چهارم

١٠- تفسیر العاشی. ابی نصر محمد بن مسعود بن عیاش سمرقندی. (؟- حدود ٣٢٠ ق)

١١- تفسیر القمی. ابوالحسن علی بن ابراهیم قمی. (؟- ٣٢٩ ق)

١٢- الکافی. محمد بن یعقوب بن اسحاق کلینی. (؟- ٣٢٩ ق)

١٣- کتاب التمهیص. محمد بن همام اسکافی (٢٥٨- ٣٣٦ ق)

١٤- رجال الکشی. ابو عمرو محمد بن عمر بن عبدالعزیز کشی. (؟- حدود ٣٤٠ ق)

١٥- دعائم الاسلام. نعمان بن محمد تمیمی. (٢٥١- ٣٦٣ ق)

١٦- کامل الزیارات. جعفر بن محمد بن فولویه (؟- ٣٦٨ ق)

١٧- من لایحضره الفقیه. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

١٨- علل الشرائع. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

١٩- الهدایة. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

٢٠- معانی الاخبار. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

٢١- الخصال. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

٢٢- المقنع. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

٢٣- عیون اخبار الرضا. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

٢٤- کمال الدین و تمام النعمة. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

٢٥- الامالی. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

٢٦- التوحید. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

٢٧- ثواب الاعمال. شیخ صدوق. (٣٠٦ یا ٣٠٧- ٣٨١ ق)

- ۲۸- الجعفریات. محمد بن محمد اشعث. (؟-؟)
 ۲۹- قرب الاسناد. عبدالله بن جعفر حمیری. (؟-؟)
 ۳۰- تحف العقول. ابن شعبه. (؟-؟)
 ۳۱- طب الاثمه (طب النبی). عبدالله و حسین پسران بسطام. (؟-؟)
 ۳۲- تفسیر فراء. فراء بن ابراهیم کوفی. (؟-؟)

قرن پنجم

- ۳۳- نهج البلاغه. سید رضی (۳۵۹-۴۰۶ ق)
 ۳۴- المجازات النبویه. سید رضی (۳۵۹-۴۰۶ ق)
 ۳۵- کفایة الاثر. خزاز رازی (؟- حدود ۴۱۰ ق)
 ۳۶- الامالی. محمد بن محمد بن نعمان مفید. (۳۳۶-۴۱۳ ق)
 ۳۷- الاختصاص. محمد بن محمد بن نعمان مفید. (۳۳۶-۴۱۳ ق)
 ۳۸- رسالة المحکم والمتشابه. سید مرتضی. (۳۵۵-۴۲۶ ق)
 ۳۹- الامالی. شیخ طوسی. (۳۸۵-۴۶۰ ق)
 ۴۰- تهذیب الاحکام. شیخ طوسی. (۳۸۵-۴۶۰ ق)
 ۴۱- الاستبصار. شیخ طوسی. (۳۸۵-۴۶۰ ق)
 ۴۲- الغیبة. شیخ طوسی. (۳۸۵-۴۶۰ ق)
 ۴۳- کنز الفوائد. ابو الفتح کراچی. (؟-۴۹۹ ق)

قرن ششم

- ۴۴- روضة الواعظین. محمد بن قتال نیشابوری. (؟-۵۰۸ ق)
 ۴۵- مجمع البیان. فضل بن حسن طبرسی. (حدود ۴۶۹-۵۴۸ ق)
 ۴۶- مکارم الاخلاق. حسن بن فضل طبرسی (؟-۵۴۸ ق)
 ۴۷- غرر الحکم و درر الکلم. عبدالواحد بن محمد تمیمی (۵۱۰-۵۵۰ ق)
 ۴۸- الدعوات. سید فضل الله راوندی (؟-۵۷۰ ق)
 ۴۹- الخرائج والجرائح. قطب الدین راوندی (؟-۵۷۳ ق)

۵۰- مناقب آل ایتطالب علیهم السلام. رشیدالدین ابوجعفر محمد بن علی بن شهر آشوب.

(۴۸۹-۵۸۸ق)

۵۱- السرائر. محمد بن ادریس (۵۴۳-۵۹۸ق)

۵۲- جامع الاخبار. تاج الدین شعیری (؟-؟)

۵۳- الاحتجاج. احمد بن علی طبرسی. (؟-؟)

قرن هفتم

۵۴- مشکاة الانوار فی غرر الاخبار. ابوالفضل علی طبرسی. (اوایل قرن هفتم)

۵۵- کشف الغتة. علی بن عیسی اربلی. (؟-۶۹۳ق)

۵۶- بشارة المصطفی. عماد الدین طبری. (؟-زنده در ۶۹۸ق)

قرن هشتم

۵۷- مختلف الشیعة. حسن بن یوسف بن مطهر اسدی. (۶۴۸-۷۲۶ق)

قرن نهم

۵۸- عدة الداعی ونجاح الساعی. ابن فهد حلی. (۷۵۷-۸۴۱ق)

۵۹- ارشاد القلوب. حسن بن ابی الحسن دیلمی. (؟-۸۴۱ق)

قرن دهم

۶۰- عوالی اللثالی. محمد بن علی بن ابراهیم احسانی معروف به ابن ابی جمهور.

(حدود ۸۴۰-زنده در ۹۰۲ق)

قرن دوازدهم

۶۱- وسائل الشیعة الی تحصیل مسائل الشریعة. محمد بن حسن بن محمد حر عاملی.

(۱۰۳۳-۱۱۰۴ق)

۶۲- بحار الانوار. محمد باقر مجلسی. (۱۰۳۷-۱۱۱۱ق)

قرن چهاردهم

۶۳- مستدرک الوسائل. میرزا حسین نوری طبرسی. (۱۲۵۴-۱۳۲۰ق)

۶۴- جامع احادیث الشیعة. حاج سید حسین بروجردی. (۱۲۹۲-۱۳۸۰ق)

آشنایی با مؤلفان منابع جامع احادیث الشیعه جلد ۲۸

معرفی مؤلفان و تدوین کنندگان جوامع احادیث شیعه طی قرون متوالی از قرن سوم هجری به بعد شامل موارد ذیل است. در قرن اول و دوم هجری به طور گسترده منابع شناخته شده‌ای از روایات شیعه به خاطر اختناق حکومت امویان و عباسیان تدوین نشده بود.

قرن سوم

۱- ابن قتیبه (۲۱۳-۲۷۶ ق)

ابو محمد عبدالله بن مسلم بن قتیبه دینوری بغدادی یا کوفی. فقیه، محدث، مفسر و از بزرگان ادب و منتقد شعر، عالم اخباری، متکلم و دانشمند روزگار خود.

وی اصالتاً ایرانی بود اما در بغداد و به گفته‌ای در کوفه زاده شد. در بغداد جای گرفت و حدیث و نگاشتن آن را شروع کرد و به همین دلیل هم نام‌آور است. البته به خاطر چیرگی و تسلطش بر شعر، ادب و نقد علمی ادبیات عرب نور مشهور است.

چندی در دینور به منصب قضاوت نشست و پس از آن در بغداد به تألیفات خود پرداخت. استادانی که ابن قتیبه در نزدشان در علوم مختلف از جمله حدیث، لغت، کلام و ... بسیار آموخت و بهره‌ها برد، می‌توان به ابوحاتم سجستانی، رباشی، جاحظ، ابو عبدالله حمدانی، عبدالرحمن بن قریب معروف به اصمعی و ... اشاره کرد.

درباره خاکجای وی اختلاف است اما قطع یقین یا در کوفه (احتمال کم) یا در بغداد (احتمال بسیار) بوده است.

از تألیفات وی:

۱- تفسیر غریب القرآن

۲- غریب الحدیث

۳- عیون الاخبار

۴- الشعر و الشعراء

۵- جامع الفقه و ...

۲- برقی (؟- ۲۷۴ یا ۲۸۰ ق)

ابو جعفر احمد بن محمد بن خالد بن عبدالرحمن بن محمد بن علی. عالم و محدث شیعه، اصالتاً کوفی بود و نیاکانش در آن دیار زندگی می‌کردند و چون یوسف بن علی والی عراق محمد بن علی جد اعلای برقی را که از هواداران زید بن علی بن حسین علیه السلام بود، دستگیر و به شهادت رساند، به ناچار عبدالرحمن و پسرش خالد به ایران گریختند و در برقه رود قم (ظاهراً رودخانه بیرقون) جایگیر شدند.

از زادروز وی اطلاعی در دست نیست اما احتمالاً در قم زاده شده است. وی عصر چند تن از ائمه اطهار علیهم السلام را درک کرده و از ایشان حدیث آورده است.

شیخ طوسی وی را در شمار یاران امام جواد و هادی علیه السلام قرار داده بنابراین می‌توان گفت نخستین استادان وی، ایشان بودند.

چون از احادیث مرسل و ضعیف روایت می‌کرد، چندی مورد طعن فقها قرار گرفت که یکی از آنها شیخ، رییس و فقیه قم احمد بن عیسی بود که وی را از قم راند و پس از مدتی پشیمان شد و پوزش خواست و وی را بازگرداند.

شاگردانی که در محضرش بودند: محمد بن حسن صفار، علی بن حسین سعدآبادی، محمد بن جعفر بن بطه، علی بن ابراهیم قمی، سعد بن عبدالله اشعری و...

وی تألیفات بسیاری داشته که بیشتر آنها را نیز به المحاسن نام گذاری می‌کرده و در حقیقت مجموعه‌ای از علوم قرآنی، حدیث و فقه بوده و گراف نیست که آن را دایرة المعارف بدانیم که تنها یک سوم آن باقی مانده است.

برقی در قم درگذشت و همانجا به خاک سپرده شد.

از تألیفات وی:

۱- المحاسن

۲- الرجال

۳- ابراهیم بن محمد ثقفی کوفی (؟- ۲۸۳ ق)

ابو اسحاق ابراهیم ثقفی کوفی اصفهانی از شیعیان عالم و صاحب تالیف قرن سوم هجری است. ابوالفرج محمد بن اسحاق معروف به ابن ندیم در کتاب الفهرست او را از ثقات علماء و مصنفین معرفی کرده است.

شیخ طوسی در کتاب الفهرست، اصل او را کوفی دانسته و برای او مصنفات زیادی نقل کرده است. ابراهیم ثقفی از اجداد سعید بن مسعود، عموی مختار ثقفی است که امیرالمؤمنین (ع) او را والی مداین کرده بود و در زمان امام حسن (ع) نیز والی بود. هنگامی که جراح بن سنان در مظلم سبابط مداین امام حسن (ع) را زخمی کرد امام (ع) بر سعید بن مسعود وارد شد و او طیبب آورد تا زخم امام (ع) را مداوا کند.

از تألیفات وی:

۱- المغازی

۲- الغارات

۳- المعرفة

۴- الجامع الكبير فی الفقه

۴- محمد بن حسن بن فروخ صفار (؟- ۲۹۰ ق)

از یاران باوفای امام حسن عسکری (ع) و چهره‌ای سرشناس و محدثی توانمند. وی را می‌توان از بزرگان روایت شیعه در قرن سوم هجری دانست. در آن زمان که خفقان و ظلم بنی عباس همه‌جاگیر و امام حسن عسکری (ع) در منطقه نظامی تحت نظارت و مراقبت بود، محمد بن حسن بن صفار از طریق نوشتن نامه‌های خصوصی و به شکل مخفیانه، خود را به حضرت امام (ع) نزدیک کرد و بدین ترتیب شیعیان را از نور وجود ایشان (ع) بهره‌مند ساخت.

وی در قم یکی از چهره‌های نامور شیعه بود که با حفظ و نقل روایت، خدمت بزرگی به

جهان تشیع کرد و بزرگانی چون کلینی، شیخ طوسی، علامه حلی و ... درباره او بسیار گفته و نگاشته‌اند. از جمله استادان وی می‌توان به ابراهیم بن اسحاق، احمد بن ابی‌عبدالله برقی، احمد بن حسن بن علی بن فضال و ... اشاره کرد. راوی جمیع کتب و روایات وی، شاگردش محمد بن حسن بن ولید است. محمد بن حسن صفار در شهر قم به خاک سپرده شده است.

از تألیفات وی:

- ۱- کتاب الصلوة
- ۲- کتاب الوصیة
- ۳- کتاب الجنائز
- ۴- کتاب الصیام
- ۵- کتاب الحج
- ۶- کتاب النکاح
- ۷- کتاب الطلاق
- ۸- کتاب المزار
- ۹- کتاب الردّ علی الغلاة
- ۱۰- بصائر الدرجات
- ۱۱- المؤمن و...

۵- حسین بن سعید اهوازی (؟-؟)

ابو محمد حسین بن سعید بن حماد بن مهران اهوازی، فقیه و محدث شیعی ایرانی. وی در کوفه زاده شد و اصالتاً ایرانی بود. برای تعالی و نشر تعالیم اسلام و معارف خاندان رسول ﷺ همراه با برادر خود حسن بن سعید به اهواز رهسپار شد و برای اعتلای اسلام و شیعه بسیار کوشید. پس از درگذشت برادرش، از آنجا به قم رفت و در خانه حسن بن ابان جای گرفت و دانشمندان و شخصیت‌های بسیاری از وی روایت شنیدند.

روایات وی در بسیاری از نام‌آورترین کتب شیعه چون: کافی، تهذیب، استبصار، من‌لایحضره الفقیه، وسائل الشیعه و... نقل و به آن استناد شده است.

از جمله اساتید وی محمد بن ابی عمیر، احمد بن محمد بن ابی نصر بزنطی، صفوان بن یحیی و... و از شاگردان ایشان احمد بن ابی عبدالله برقی، علی بن مهزیار اهوازی، حسن بن محمود و... بودند. به گفته شیخ طوسی، او و برادرش از اصحاب امام رضا، امام جواد و امام هادی علیهم‌السلام بودند.

وی در قم درگذشت.

تألیفات ایشان و برادرش بیش از ۳۰ جلد است که برخی آورده شد.
از تألیفات وی (و برادرش):

۱- المناقب

۲- کتاب الزیارات

۳- کتاب التقیة

۴- الرد علی الغلاة

۵- المثالب

۶- المؤمن و...

قرن چهارم

۶- محمد بن مسعود عیاشی (؟- حدود ۳۲۰ ق)

ابونصر محمد بن مسعود بن محمد بن عیاشی سلمی سمرقندی کوفی معروف به عیاشی، از بزرگان فقهای شیعه امامیه و نظریه پردازان اندیشور اسلامی. یگانه روزگار خود در علوم گوناگون، فاضل، مفسر، محدث و ادیب بود.

وی در ۲۶۰ ق به عراق وارد شد و در آغاز از اهل سنت بود اما با مطالعه دقیق بر فقه جعفری به تشیع روی آورد و از سرآمدان روزگار خود شد و تمام دارایی خود را صرف و وقف تشیع کرد.

محمد علی مدرس تبریزی صاحب ریحانة الادب درباره وی می‌گوید: «عیاشی در علم، فضل، ادب، تبحر و تنوع علمی، یکتای زمان خود بوده است.»
عیاشی همدوره شیخ کلینی بود. بیش از ۲۰۰ جلد کتاب از وی به یادگار مانده است. در رجال، تفسیر، طب، نجوم، قیافه‌شناسی و... دست داشت و کتاب نگاشت. تلاش وی به حدی بود که گروهی وی را استاد کلینی، عالم بزرگ شیعه دانسته‌اند. کشتی از شاگردان وی بود. از خاکجای وی اطلاعی در دست نیست.

از تألیفات وی:

- ۱- کتاب التفسیر
- ۲- کتاب معاریض الشعر
- ۳- الدعوات
- ۴- کتاب محاسن الاخلاق
- ۵- الانبیاء و الائمة علیهم السلام و...

۷- علی بن ابراهیم قمی (؟- ۳۲۹ ق)

شیخ ابوالحسن علی بن ابراهیم بن هاشم قمی مشهور به شیخ اقدم از بزرگان و موثقین حدیث و فقه، از مفسران بزرگ شیعه در قرن سوم و چهارم هجری، او فرزند ابراهیم بن هاشم قمی از علما و مشایخ بزرگ شیعه است و زمان دو امام معصوم (امام هادی و امام حسن عسکری علیهما السلام) را درک کرده است. وی تا سال ۳۰۷ قمری زنده بود. محمد بن یعقوب کلینی از علی بن ابراهیم روایت کرده است. وی اولین کسی است که احادیث کوفیین را در قم رواج داد. او در اواسط عمر و یا به نقل بعضی‌ها در اواخر عمر نابینا شد.

از تألیفات وی:

- ۱- التفسیر
- ۲- الناسخ و المنسوخ
- ۳- قرب الاسناد

۴- الشرائع

۵- الحيض

۶- التوحيد و الشرك

۷- المغازی

۸- الانبياء و...

۸- شيخ كليني (؟- ۳۲۹ ق)

ابوجعفر محمد بن يعقوب بن اسحاق كليني. فقيه، محدث بزرگ شيعه، يكي از مؤلفان كتب اربعه.

وی در دهی از کلین (فشافویه) در ۳۸ کیلومتری ری و در خانه‌ای روشن به نور محبت و معرفت اهل بیت علیهم‌السلام زاده شد. پدر وی یعقوب بن اسحاق، آموزش فرزند خود كليني را از همان دوران کودکی برعهده گرفت و به علم و عمل آراست. آرامگاه پدر وی در روستای کلین نزدیک حسن آباد شهرری مدت‌هاست که زیارتگاه شیعیان است.

دایی وی علّان که خود محدث و دانشمند بزرگی بود، پس از پدر استادی كليني را بر عهده گرفت و در تربیت وی نقش بسزایی داشت. علّان در سفر حج و در راه زیارت خانه خدا به شهادت رسید. پس از گذراندن نوجوانی، كليني برای کسب دانش به ری رهسپار شد و آنجا با اندیشه‌ها و نظرات فرقه‌هایی چون اسماعیلیه و مذهب‌ی چون شافعی، حنفی و شیعی مستقیماً آشنا شد. در آنجا بود که ضمن تحصیل پی برد حرکت‌هایی، تشیع را از مسیر خود منحرف کرده و درمان آن را بازگشت به فرموده‌های مبارک اهل بیت علیهم‌السلام دانست. این شروعی بود برای ثبت و ضبط احادیث حضرات معصومین علیهم‌السلام که در این راستا ابوالحسن محمد بن اسدی کوفی نخستین استاد او در فراگیری احادیث بود.

دوره كليني را باید «دوره حدیث» نامید زیرا آغازگر جنبشی برای یافتن، شنیدن و نگاشتن احادیث و روایات شده بود.

وی برای گردآوری احادیث و روایات به قم رهسپار شد و در محضر استاد بافضل و

دانش احمد بن محمد بن عیسی اشعری و پس از آن شاگرد امام حسن عسکری علیه السلام، احمد بن ادريس قمی معروف به «معلم» شاگردی کرد و استاد گرانقدر عبدالله بن جعفر حمیری صاحب قرب الاسناد را نیز درک کرد و بهره برد و از آنجا به کوفه رفت و آنجا نیز به کسب دانش پرداخت.

وی در امانت، عدالت، تقوا، فضیلت، حفظ و ضبط احادیث آنچنان سرآمد روزگار خود شد که شیعه و سنی در اخذ فتوا به وی مراجعه می کردند و به اندازه ای مورد وثوق هر دو مذهب بود که «نقه الاسلام» و «شیخ المشایخ» لقب گرفت.

کلینی نخستین محدثی است که در میان امامیه به گردآوری و نظم و ترتیب احادیث شیعه پرداخت. پیش از اقدام وی، تنها اصول اربعه و وجود داشت و شیعه بدان ها رجوع می کردند که با اثر خود، کافی (اصول فروع و دواضه) نقش و رد پای شیعه را زیاتر و استوارتر کرد. شاگردانی که در نزد وی آموختند، ابن ابی رافع، احمد بن احمد کاتب کوفی، جعفر بن محمد قولویه قمی، محمد بن ابراهیم نعمانی معروف به ابن زینب و... بودند.

وی در سال «تثانی نجوم» سالی که ستارگان فرو ریخت، درگذشت. دانشمند نامی بغداد ابوقیراط بر جنازه این محدث بزرگ شیعه نماز گزارد و در «باب کوفه» بغداد به خاک سپرده شد.

از تألیفات وی:

۱- کافی

۲- کتاب رجال

۳- رد بر قرامطه

۴- رسائل ائمه علیهم السلام

۵- تعبیر الرؤیا (تفسیر الرؤیا)

۹- محمد بن همام اسکافی (۲۵۸-۳۳۶ ق)

ابوعلی محمد بن همام بن سهیل اسکافی، از چهره های درخشان، بزرگان شیعه و یاران

سفرای امام زمان علیه السلام، وی در اسکاف - محلی میان بصره و کوفه - زاده شد. در آن زمان کوفه و اطراف آن به عنوان سرزمین دوستاناران به حضرات معصومین علیهم السلام شناخته می شد. محمد در خانواده ای تازه مسلمان که اسلام را از شیعیان پذیرفته بودند، چشم گشود و پرورش یافت.

خود می گوید: «پیش از به دنیا آمدنم، پدرم نامه ای برای امام حسن عسکری علیه السلام نوشت و از ایشان خواست تا دعا بفرماید خداوند فرزند صالحی را به وی عطا فرماید. امام در ذیل نامه مرقوم فرمود: خداوند خواسته تو را برآورده فرمود».

محمد اسکافی پس از تحصیلات مقدماتی، برای کسب دانش آن روزگار به بغداد که آن زمان مرکز دانش بود، رهسپار شد اما هدف مهم تر وی آن بود که بدین طریق به نایب خاص قائم آل رسول صلی الله علیه و آله نزدیک و نزدیک تر شود و بتواند دستورهای ایشان را اجرا کند. شیخ طوسی درباره وی می گوید:

«ابوعلی محمد بن همام اسکافی، شخصیتی جلیل القدر و مورد اطمینان است و روایات فراوانی را روایت کرده است».

محمد اسکافی در ۸۰ سالگی به سرای باقی شتافت.

از تألیفات وی:

۱ - کتاب التمهیص

۲ - الانوار فی تاریخ الاثمه

۱۰ - کشی (؟ - حدود ۳۴۰ ق)

ابوعمر و محمد بن عمر بن عبدالعزیز کشی، فقیه، رجالی و عالم بزرگ شیعه.

انتساب کشی به منطقه «کش» از نواحی سمرقند برمی گردد. نجاشی وی را ثقة و مورد اعتماد می داند و می گوید: «از ضعفا بسیار روایت کرده است». وی از ملازمان عیاشی بود. در خانه عیاشی که کشتزار اهل دانش بود، فارغ التحصیل شد. کشی، آگاه به اخبار و رجال و بسیار گرانمایه و از دوستان صمیمی شیخ کلینی بود و تقریباً استادان و شاگردان آن دو بزرگوار یکی بودند.

اساتید وی محمد بن مسعود عیاشی سمرقندی، محمد بن قولویه قمی، ابواسحاق ابراهیم بن نصیر کشی (برادرش) و... بودند.

شاگردانی که در نزد وی آموختند: جعفر بن محمد بن قولویه قمی صاحب کتاب کامل الزیارات، هارون بن موسی تلکبری، ابواحمد حیدر بن محمد بن نعیم سمرقندی.

از خاندان وی اطلاعی در دست نیست.

از تألیفات وی:

۱- الرجال یا معرفة الناقلين عن الاثمة الصادقين

۱۱- نعمان بن محمد تمیمی (۲۵۹-۳۶۳ ق)

ابوحنیفه نعمان بن محمد بن منصور بن احمد بن حیون تمیمی مغربی. دانشمند بزرگ اسماعیلیه.

در مغرب زاده شد. در آغاز، پیرو مذهب مالکی بود ولی تغییر مذهب داد و شیعه اسماعیلیه شد. او از بنیانگذاران مذهب اسماعیلیه و قانونگذار آن بود. به بسیاری از خلفای فاطمی خدمت کرد (المهدی بالله، القائم به امر الله، المنصور بالله) و در دوران فخرالدین خلیفه چهارم به مقام قاضی القضاة و داعی الدعوات رسید. مؤلفان شیعه به او ابوحنیفه شیعی می‌گویند.

از تألیفات وی:

۱- دعائم الاسلام

۲- شرح الاخبار

۳- اساس التاویل

۴- افتتاح الدعوه

۵- مفاتیح النعمه

۶- الايضاح

۷- الينوع

۸- المجالس و المسائرات

۱۲- جعفر بن محمد بن قولویه قمی (؟-۳۶۸ق)

شیخ ابوالقاسم، جعفر بن محمد بن جعفر بن موسی بن مسرور بن قولویه قمی، از برجسته‌ترین چهره‌های راویان شیعه در قرن چهارم هجری است. وی در شهر قم، شهر شیفتگان خاندان رسالت و در خانواده‌ای اهل علم و تقوا چشم به دنیا گشود. وی یکی از بهترین شاگردان محمد بن یعقوب کلینی و از برجسته‌ترین مشایخ شیخ مفید به شمار می‌آید. او از بارزترین چهره‌های علمی دوران خود بوده و روایات او در طول هزار سال پیوسته در مجموعه‌های روایی بزرگ شیعه نقل شده و به آن استناد می‌شود. شیخ ابوالقاسم جعفر بن قولویه قمی از همان کودکی مهر به محمد و آل محمد را از خانواده خود آموخت و به فراگیری علم و دانش در محضر درس پدر و برادرش که از راویان بزرگ شیعه به شمار می‌آمدند مشغول شد. او در محضر بسیاری از بزرگان شیعه شاگردی کرد تا خود نیز یکی از چهره‌های درخشان علم و فقاهاست گردد.

از جمله اساتید وی: پدر بزرگوارش، محمد بن جعفر بن قولویه، برادرش علی بن محمد بن جعفر بن قولویه، محمد بن یعقوب کلینی، محمد بن حسن صفار، ابن بابویه، پدر شیخ صدوق، محمد بن حسن بن ولید، محمد بن حسن بن علی بن مهزیار، محمد بن عبدالله حمیری، محمد بن حسن جوهری، محمد بن احمد مصری.

شیخ ابوالقاسم جعفر بن قولویه قمی پس از کسب معارف دینی در حوزه‌های مختلف اسلامی خود را معطوف تربیت شاگردان بسیاری نمود.

شیخ ابوالقاسم جعفر بن قولویه قمی ضمن تربیت شاگردان متعدد دست به تألیف آثار متعدد در حوزه علوم اسلامی زده است. شیخ طوسی در کتاب فهرست درباره او چنین می‌گوید: «ابوالقاسم، جعفر بن محمد بن قولویه قمی، شخصیتی مورد اطمینان و دارای تألیفاتی فراوان به تعداد ابواب فقه می‌باشد.» شخصیت‌های فراوانی از محضر شیخ ابوالقاسم جعفر بن قولویه قمی بهره برده‌اند از جمله: شیخ مفید، حسین بن عبیدالله غضائری، احمد بن عبدون، تلعه‌کبری، محمد بن سلیم صابونی.

ابن قولویه پس از عمری تلاش در حوزه معارف اسلامی در سال ۳۶۸ ق چشم از دنیا فرو بست.

از تألیفات وی:

- ۱- الاضاحی
- ۲- الجمعة و الجماعة
- ۳- الرضاع
- ۴- الصداق
- ۵- الصلاة
- ۶- قیام اللیل
- ۷- کامل الزیارات
- ۸- مداواة الجسد

۱۳- شیخ صدوق (۳۰۶ یا ۳۰۷ - ۳۸۱ ق)

ابوجعفر محمد بن علی بن حسین بن بابویه قمی، معروف به شیخ صدوق، فقیه گرانقدر و محدث دانشور بزرگ شیعه و از دنباله‌روان شیخ کندی.

وی در خانواده‌ای اهل تقوا و دانش در قم زاده شد. پدر وی، علی بن حسین بن بابویه قمی معروف به ابن بابویه، از برجسته‌ترین علما و فقهای بزرگ زمان خود بود و شیخ صدوق نخست در دامان پر مهر پدر کسب فیض کرد. شیخ صدوق به خراسان و بغداد سفر کرد و پایان زندگانی خود را در ری گذراند. شیخ طوسی درباره وی می‌گوید:

«وی دانشمندی جلیل‌القدر و حافظ احادیث بود. از احوال رجال، کاملاً آگاه و در سلسله احادیث، نقادی عالی مقام به شمار می‌آمد. بین بزرگان قم از نظر حفظ احادیث و کثرت معلومات مانند نداشت و در حدود سیصد اثر از خود به جای گذاشته است».

استادانی که شیخ صدوق در نزد آنها کسب فیض کرد، عبارتند از: پدرش ابن بابویه، حمزة بن محمد بن احمد بن جعفر بن محمد بن زید بن علی علیه السلام، ابو محمد قاسم بن محمد استرآبادی، محمد بن حسن بن احمد بن ولید و...